

موزه و مرکز اسناد جنبش جنگل دانشگاه گیلان و نقش آن در پیوند جامعه دانشگاهی با هویت فکری و فرهنگی جامعه

عباس پناهی^۱

نادیا ره^۲

جنبش جنگل (۱۲۹۳-۱۳۰۰ / ۱۹۱۴-۱۹۲۰ م.) یکی از جنبش‌های مهم یکصد سال اخیر به شمار می‌رود که شکل‌گیری آن تاثیر زیادی بر تحولات داخلی و بین‌المللی ایران و دنیای پیرامونی آن روز داشت. این جنبش با ماهیت ضد استعماری پای در عرصه مبارزات سیاسی نهاد و در اندک مدتی توانست توجه گروه‌های متوسط شهری، روستایی و طبقات فرودست جامعه را به خود جلب کند. با این حال روابط روس‌ها با ایران از تاسیس جنبش تا فروغ آن را می‌توان به سه دوره تقسیم نمود. دوره نخست جنبش هم‌زمان با حاکمیت روسیه تزاری بود. روس‌های تزاری هدفی جز نابودی جنبش در سر نمی‌پروراندند. دوره دوم از شروع انقلاب بلشویکی تا اعلان جمهوری توسط نیروهای رادیکال در جنبش را شامل می‌شود؛ در این دوره بلشویک‌ها حمایت بی‌چون و چرایی از جنگلی‌ها داشتند، اما پس از مایوس شدن بلشویک‌ها از میرزا و عدم همراهی میرزا کوچک‌خان با سیاست‌های روس‌های سرخ، شوروی با سیاست‌های انگلستان و دولت مرکزی ایران همراه شده و بستر شکست جنبش جنگل را فراهم کرد. بلشویک‌ها در روزهای آغازین انقلاب خود با طرح انترناسیونالیسم جهانی و سیاست کمونیسم، جنبش جنگل را به عنوان نماد حرکت ضد فئودالی شرق معرفی و با حمایت ظاهری از آن به دنبال گسترش نفوذ و قدرت چانه‌زنی خود در سیاست‌های جهانی در نظر داشتند. سیاست انگلستان در دوره‌ی تزارها، محدود نمودن سیاست توسعه‌طلبانه تزارها صرفاً در شمال ایران بود. اما پس از وقوع انقلاب بلشویکی و اتحاد آن‌ها با جنگلی‌ها و همچنین گسترش دامنه‌ی تبلیغات آن‌ها در سراسر ایران و جهان شرق، انگلیسی‌ها برای حذف زمینه نفوذ بلشویک‌ها درصدد نابودی جنبش جنگل برآمدند. در نتیجه با توجه به اجماع دولت‌های بزرگ جهت سرکوب جنبش و هم‌دست شدن آنان با دولت مرکزی جهت انجام این امر، جنبش جنگل پس از هفت سال مبارزه با استعمار خارجی و

۱. دانشیار تاریخ پژوهشکده گیلان‌شناسی دانشگاه گیلان. E-mail: apanahi@gilan.ac.ir. ش.ت: ۰۹۱۱۹۴۵۱۳۱

۲. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد ایران‌شناسی دانشگاه گیلان.

همچنین استبداد داخلی در آذرماه ۱۳۰۰ خ خاموش شد. لذا دانشگاه گیلان به عنوان یک مجموعه علمی و پژوهشی برای حفظ هویت بومی و همچنین ارتباط نسل امروز و فردا با دستاوردهای تاریخی و سیاسی و تاریخ سرزمین گیلان طرح موزه و مرکز اسناد جنبش جنگل را طرح‌ریزی نموده و از سال ۱۳۹۸ خ. به بهره‌برداری رسیده است. قرار گرفتن این مجموعه در کنار محوطه سلیمانداراب و مقبره کوچک جنگلی موجب شده است تا مجموعه سلیمانداراب از پشتوانه علمی و آموزش برخوردار شود و علاوه بر افزایش دانش و آگاهی عمومی شهروندان مجموعه‌ای مستند از جنبش جنگل در اختیار پژوهشگران و همچنین بازدیدکنندگان این مجموعه را در اختیارشان قرار دهد. در پژوهش پیش رو نگارندگان ضمن معرفی موزه و مرکز آرشیو جنگل تلاش دارند تا نقش این موزه‌ی دانشگاهی را در بازشناسی تحولات تاریخ معاصر گیلان مورد بررسی و ارزیابی قرار دهند.

واژگان کلیدی: آرشیو، جنبش جنگل، گیلان، موزه، دانشگاه.

مقدمه

جنبش جنگل، بخشی از تحولات سیاسی - اجتماعی ایرانیان - گیلانی‌ها - بعد از انقلاب مشروطه بود. اندیشه جنگل در دوره (۱۲۹۳-۱۳۰۰ خ/۱۹۱۴-۱۹۲۰ م.) هم زمان با دو جریان فکری جهانی بعد از جنگ جهانی اول شکل گرفت. جریان نخست در عثمانی با طرح سیاست اتحاد اسلام و جریان دوم در روسیه با انقلاب بلشویکی و طرح مانیفست کمونیسم بود. هر دو جریان سیاسی در جوار سرزمین‌های شمالی ایران در شرایطی اتفاق افتاد که ایران در پی قرارداد ۱۹۰۷ جولانگاه روسیه و انگلستان شده بود و وضعیت نابسامان داخلی سبب شده بود حاکمیت ایران در نقطه اوج ضعف در اعمال سیاست - های خارجی باشد. بنابراین جنبش جنگل در این دوره زمانی ضمن مبارزه با استعمارگران خارجی و وابستگان داخلی در گیلان هم‌سو با جریانات فکری جهانی نقش آفرینی کرد. در هسته مبارزاتی جنگلی‌ها حضور خارجی‌ها از جمله آلمانی‌ها نمایانگر جنبش بزرگی است که به رهبری میرزا کوچک جنگلی در گیلان رخ داده است. اسناد بسیاری از این وقایع در مراکز آرشیوی خارجی و داخل ایران

نگهداری و حفظ می‌شود. در سال ۱۳۹۷ گروه تاریخ و فرهنگ پژوهشکده گیلان‌شناسی دانشگاه گیلان با پیش زمینه مطالعات گسترده در پیرامون طرح گردآوری اسناد جنبش جنگل با بودجه تعیین شده از سوی سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان گیلان وارد کار مطالعاتی شد. در پایان این طرح اسکن بیش از ۲۰ هزار برگ سند از مراکز آرشیوی داخلی و خارجی گردآوری شد. حاصل کار در سال ۱۳۹۸ به صورت دسته‌بندی شد و در پژوهشکده گیلان‌شناسی در مجموعه‌ای مجزا به صورت موزه و مرکز آرشیو نهضت جنگل نگهداری می‌شود. در این مرکز علاوه بر اسناد این جنبش، جنبه‌های بصری و فرهنگ مادی و ابزارهای آن دوره به نمایش گذاشته شده است. مقاله پیش رو با مطالعه کتابخانه‌ای مبتنی بر تاریخ و مشاهده مستقیم در پی پاسخ به این پرسش است که موزه و مرکز اسناد جنبش جنگل دانشگاه گیلان چه نقشی در پیوند جامعه دانشگاهی با هویت فکری و فرهنگی جامعه دارد. نگارندگان بر این باورند که جنبش جنگل دارای ابعاد وسیع فکری و فرهنگی است به همین سبب اسناد بسیاری از این رخ داد تاریخی بر جای مانده است و این ظرفیت عظیم منابع قابل دسترس برای پژوهشگران تاریخ و تحولات اجتماعی است.

نقش موزه‌های دانشگاهی در آگاهی عمومی و هویت بخشی فرهنگی

یکی از مهمترین اهداف شکل‌گیری موزه‌ها آموزش و آگاهی بخشی فرهنگی تاریخی به عموم مردم بوده است. «موزه به تعبیری بسیار ساده آئینه‌ای از تاریخ است که نظر به آن اسباب یادگیری، عبرت آموزی و تجربه‌اندوزی دانسته می‌شود، زیرا بخشی از تجربه گذر تاریخ در مقاطع گاه هزاران ساله را در مقیاس چند ساعته پیش روی مخاطب قرار می‌دهد.» (زاهدی؛ حاجیها؛ خیامباشی، ۱۳۸۷: ۶۲) عملکرد موزه بیش از هر نکته دیگر بازتاب آرمان‌ها و اندیشه‌های انسان، محیط فرهنگی و اجتماعی، کارها و خلاقیت‌های پایان‌ناپذیر او در گذشته و حال است. موزه‌های تخصصی ارزش‌های فرهنگی را به عنوان میراث برای مردم مشخص می‌کنند. شناخت این میراث برای تداوم هویت فرهنگی ارزشمند است. ارزش‌هایی که در بطن موزه‌ها جاری‌اند به شیوه دیداری بیان می‌شوند و شامل ارزش‌های دینی، اخلاقی، تاریخی، زیست‌شناسی می‌باشند. پژوهشگران کنجکاو و اشخاص علاقمند از لابه‌لای این ارزش‌ها اندیشه‌ها و آرمان‌های فراموش شده را باز یافته، سلیقه و عادات فرهنگی خود را بر مبنای آن شکل می‌دهند و در مسیر مناسب هدایت می‌کنند. موزه‌های دانشگاهی با هدف آگاهی

بخشی عمومی در پی بازبینی حافظه تاریخی و هویت بخشی فرهنگی در جامعه هستند. برنامه‌های رسمی آموزشی در موزه‌های دانشگاهی بر مبنای سخنرانی صاحب‌نظران، ارائه نمایش فیلم و برنامه‌های صوتی - تصویری، اجرای کلاس‌ها و کارگاه‌های آموزشی برای طیف‌های مختلف سنی تدوین می‌شود. موزه‌های دانشگاهی، علاوه بر مخاطب عمومی، مخاطبان دانشگاهی و پژوهشی دارند. بنابراین برنامه‌ریزی اهداف موزه با رویکرد علمی - پژوهشی تدوین و اداره می‌شود. (نفیسی، ۱۳۸۵: ۵۹-۶۱) عملکرد آموزشی موزه‌های دانشگاهی در سه محور تقسیم می‌شود: ۱. خدمات اجتماعی و فرهنگی موزه؛ ۲. شناخت میراث و ارزش‌های تاریخی و فرهنگی؛ ۳. شناخت مخاطبان موزه. در تحلیلی کلی موزه‌ها و آرشیوهای دانشگاهی از اهمیت بسزایی در رشد فرهنگ برخوردارند. زیرا این موزه‌ها اغلب به صورت تخصصی تشکیل و اداره می‌شوند. لذا برای بازدید کنندگان به ویژه دانشجویان، دانش‌آموزان و حتی مردم عادی نیز می‌تواند جنبه آموزشی و پژوهشی داشته باشند. حضور دائم استادان و دانشجویان متخصص در این حوزه می‌تواند جنبه‌های مختلف دوره‌های تاریخی و فرهنگی و همچنین اطلاعات مردم‌شناسی در رابطه با اشیاء مورد نظر گردآوری شده را برای مخاطب مورد موشکافی قرار دهند و از سوی دیگر در نگاه و ذهن بیننده انگیزه‌های زیادی جهت مطالعه و پژوهش فراهم کنند.

جنبش جنگل و تاثیر آن بر تحولات تاریخ معاصر ایران و گیلان

جنبش جنگل در تاریخ معاصر به عنوان یکی از جریان‌های مهم و تأثیرگذار در جامعه ایران به شمار می‌آید. این جنبش، تحت تأثیر ناکامی‌های انقلاب مشروطه صورت پذیرفت. بسیاری از روشنفکران و مجاهدان مشروطه پس از آن که به این نتیجه رسیدند که نتیجه قیام‌های آنان دستخوش سیاست‌بازان شده و دولتمردان وابسته سعی در واگذاری کشور به بیگانگان دارند، سعی نمودند تا با ایجاد جریانی، از فشار موجود بر جامعه بکاهند؛ زیرا روسیه بر تمامی ارکان اقتصادی، اجتماعی و سیاسی شمال ایران مسلط شده بود و انگلستان نیز مناطق جنوبی و مرکزی ایران را تاراج می‌کرد. حتی پس از وقوع انقلاب بلشویکی در روسیه، انگلیسی‌ها تلاش نمودند تا سراسر جامعه ایران را تبدیل به ملک شخصی خود نمایند و ایران را تحت‌الحمایه کنند. در این شرایط بود که جنبش جنگل پا به عرصه نهاد و تا اندازه‌ای خواب آرام انگلیسی‌ها را آشفته نمود. (پناهی، ۱۳۹۶: ۱۲)

وقوع جنبش جنگل در گیلان تحت تأثیر عوامل متعددی بود. با آن که جنگلی‌ها در مرامنامه خود

هدف اصلی جنبش را مبارزه با استعمارگران و خروج آنان از ایران و اعاده‌ی قدرت نظام پارلمانی و مشروطیت مطرح کردند، اما باید عوامل و بسترهای دیگری را که موجب پیدایی جنبش شدند مورد بررسی قرار داد. هرچند نمی‌توان انکار کرد که ریشه بسیاری از مشکلات جامعه‌ی ایران عصر مشروطه و حتی ناکامی آن در شرایط تحت‌الحمایگی ایران، نفوذ بی‌قید و شرط روسیه و انگلستان در ایران بود. در نتیجه علاوه بر تداوم حیات استعمار در ایران، عدم حذف و تضعیف نظام استبدادی و تداوم قدرت نظام ارباب و رعیتی، تحقیر مجاهدان عصر مشروطه و روشنفکران گیلانی به جهت عدم دستیابی به خواسته‌هایشان به ویژه پس از فتح تهران، دعوی مشروطه‌خواهان و رجال سیاسی پس از تشکیل مجلس دوم و عوامل متعدد دیگر بستر شکل‌گیری جنبش جنگل را در گیلان فراهم نمود. (همان: ۱۵)

البته مهم‌ترین عواملی که موجب عزم میرزا و هم‌فکرانش جهت ایجاد یک جریان انقلابی در گیلان گشت حول دو محور مهم بود؛ نخست تسلط همه جانبه روسیه و انگلستان بر حیات مادی و معنوی ایران و دیگر در هم زمان با اوج جنبش جنگل، انعقاد قراردادهای ۱۹۱۹ و اجرای آن توسط وثوق‌الدوله که مصمم به اجرای آن بود. در صورت انعقاد قراردادهایی نظیر ۱۹۱۹ و دیگر قراردادهای یک طرفه، آمال و آرزوهای مشروطه‌خواهان بر باد می‌رفت و دوم فشار و تحقیر سیاسی، اقتصادی و نظامی روسیه در شمال ایران بود. به طوری که حاکم گیلان برای انجام هر کاری مجبور بود با موافقت کنسول روسیه در رشت اقدام کند. به خصوص این که روس‌ها پس از اولتیماتوم، تعداد زیادی از مشروطه‌خواهان رشت را همچون تبریز اعدام، زندانی و یا تبعید نموده بودند. در نتیجه برای رهایی از فشارهای یاد شده بود که رهبران جنبش جنگل تصمیم به خیزش گرفتند و البته حوادث جهانی نظیر جنگ جهانی اول و انقلاب بلشویکی در روسیه نیز موجب تقویت جریانات شکل‌گیری جنگل گشت. (فخرایی، ۱۳۶۸: ۲۳۸)

آغاز جنبش جنگل را باید از اردیبهشت سال ۱۲۹۳ خ. به حساب آورد. هرچند میرزا پیش از شروع قیام خود در گیلان، نخست هنگامی که در تهران بود به همراه چهار تن از نزدیکانش در نظر داشت تا به منطقه تنکابن برود و سپس در نور و کجور قیام خود را آغاز کنند، اما در روز حرکت تنها یک نفر با شک و تردید خواهان پیوستن به وی گردید، در نتیجه میرزا به تنهایی در رجب ۱۳۳۳ هـ. ق به رشت رفت و با توجه به تنفر عمومی مردم این شهر از روس‌ها از این موقعیت به عنوان پشتوانه‌ی اجتماعی، اقتصادی و نظامی استفاده کرد و به جنگل توله رفت و قیام خود را آغاز نمود. (فخرایی، ۱۳۶۸: ۹۲)

میرزا هنگامی که در شهر رشت به سر می‌برد، نخست با همکاری و همفکری عده‌ای از رجال

ملی و مذهبی و خوشنام رشت به نام‌های شیخ محمود کسمایی، ابوالقاسم فرید، میرزامحمدی انشایی، شیخ بهاء‌الدین املشی، سیدمحمود روحانی، شیخ علم‌الهدی، محمدرضا حکیمی، حاج احمد کسمایی، میراحمد مدنی، و جمعی دیگر که تعدادشان بالغ بر ۲۷ تن می‌شد، هیات اتحاد اسلام را تاسیس کرد. فخرایی در توصیف اتحاد اسلام می‌نویسد که این هیأت مرکز ثقل و مغز متفکر جنبش جنگل را تشکیل می‌داد. (فخرایی، ۱۳۶۸: ۹۶)

میرزا و هم‌فکرانش سرانجام با ایجاد این پشتوانه‌ی بزرگ در رشت، به جنگل تولم رفتند و قیام خود را آغاز کردند، آن‌ها در نخستین گام و در رویارویی با حاکم محلی که نخستین مانع جنبش بود، توانستند یکی از خوانین به نام عبدالرزاق شفتی را به همراه بیش از دویست نفر تفنگچی از پا درآورند. (صبوری دیلمی، ۱۳۵۸، ۲۷)

این پیروزی با آن که با توجه به آرمان‌های جنگلی‌ها چندان مهم نبود، اما با توجه به این که نخستین نبردشان محسوب می‌شد، از اهمیت زیادی برخوردار بود و موجب دلگرمی و تقویت اعتماد به نفس‌شان گردید. انتشار این اخبار در منطقه موجب ترس و وحشت حاکم تالش گردید؛ در نتیجه حاکم مستبد آن یعنی ضرغام‌السلطنه (نصرت‌الله خان تالش) با نیروی زیادی به مقابله با جنگلی‌ها پرداخت، اما نیروی چهارصد نفره او از جنگلی‌های چهل نفری در نبرد ماسوله متحمل شکست شدند. (پناهی، ۱۳۹۶: ۲۴)

گسترش قیام جنگل و شکست خوانین محلی موجب محبوبیت آنان در بین مردم رشت و مناطق مجاور آن گشت؛ زیرا مردم گیلان پس از به دست گرفتن امور گیلان توسط روس‌ها از دو سو دچار غارت و توهین قرار گرفته بودند. از یک سو فشار سیاسی و اقتصادی از طرف روس‌ها و کمپانی‌های تابع آن و از سوی دیگر از طرف ایادی وابسته به آنان صورت می‌گرفت، به طوری که حاکمان محلی گیلان و حتی حکمران گیلان مستقر در رشت از کنسولگری روسیه واقع در رشت دستور می‌گرفت. اسماعیل جنگلی در توصیف حلقه به گوشه‌ی و ارادت مفاخرالملک-حاکم گیلان - نسبت به روس‌ها می‌نویسد: «مفاخرالملک حتی به تلفنی که از سوی کنسول به او می‌شد نخست تعظیم می‌کرد و سپس پاسخ می‌گفت» (جنگلی، ۱۳۵۷، ۲۰). این نکته نشان می‌دهد که جامعه‌ی گیلان به آستانه‌ی انفجار و تنفر عمیق از روس‌ها و حاکمان داخلی رسیده بود و به محض انتشار اخبار پیروزی‌های جنگلی‌ها دسته‌دسته به آن‌ها می‌پیوستند و یا این که از طریق اقتصادی و تسلیحاتی به آن‌ها کمک می‌رساندند.

روس‌ها پس از این که با ناکامی حکام محلی در نبرد با جنگلی‌ها آگاه شدند، سعی نمودند با نظامیان کارآموده خود پیش از این که جنبش جنگل تبدیل به قیامی عمومی گردد، آن را سرکوب

نمایند. در نتیجه روس‌ها از مهر ۱۲۹۴ تا شهریور ۱۲۹۵ خ چند نبرد مستقیم با جنگلی‌ها تدارک دیدند که در نهایت به موفقیتی دست نیافتند؛ زیرا روس‌ها عملاً در نبرد ماکلون، شاندرمن و خمام متحمل شکست سختی از نیروهای جنگلی شدند. در نتیجه برای حذف جنگلی‌ها دولت ایران را تحت فشار قرار دادند تا برنامه‌ای برای از میدان به در کردن جنبش جنگل تدارک ببیند. در بین نبردهای یاد شده، جنگلی‌ها فقط در نبرد ماسوله متحمل شکست سنگینی شدند و بخشی از نیروها و طرفداران خود را از دست دادند. (صبوری دیلمی، همان: ۳۲)

از این رو به دستور دولت مرکزی مفاخرالملک با نیروی هفتصد نفره و به فرماندهی اشجع‌الدوله اسالمی به نبرد جنگلی‌ها رفت، اما این نیروی بزرگ در کسما در آبان ماه ۱۲۹۵ خ. متحمل شکست سنگینی گشت و مفاخرالملک نیز کشته شد.

از این زمان، جنبش جنگل به عنوان نیروی سیاسی و نظامی مهمی در گیلان مطرح گشت و تا فروردین و اردیبهشت ۱۲۹۸ خ. که حاج احمد کسمایی از جنبش جدا شد و دکتر حشمت نیز تسلیم گشت، اوج افتخارات جنبش و کامیابی‌های آن به شمار می‌آید. (فخرایی، همان: ۲۶۴)

جنگلی‌ها برای گسترش آراء و عقاید خود در سال ۱۲۹۶ خ، «روزنامه جنگل» را منتشر کردند. این روزنامه نخست به سردبیری میرزاغلامحسین خان کسمایی و از شماره دوم به سردبیری میرزااحسین خان کسمایی منتشر گردید، اما از شماره هفت به دلیل بیماری میرزااحسین خان، میرزاغلامحسین خان کسمایی مدیریت آن را بر عهده گرفت. «روزنامه جنگل» مهم‌ترین ارگان جنبش جنگل بود و نقش مهمی در گسترش افکار و ایده‌های جنگلی‌ها داشت. این روزنامه در مجموع توانست سی و پنج شماره انتشار یابد.

جنگلی‌ها از فروردین سال ۱۲۹۶ خ. تا بهمن ۱۲۹۸ خ. که نظامیان روسی از ایران خارج شدند، با خوانین محلی درگیر بودند. در طی این دو سال، جنگلی‌ها توانستند قلمرو خود را از یک سو به مناطق شرقی گیلان و در بخش غربی گیلان به تالش و حتی خلخال نیز گسترش دهند. از بهمن ماه ۱۲۹۸ خ. روس‌ها به جهت وقوع انقلاب بلشویکی، تصمیم به خروج از گیلان گرفتند، اما به جهت این که خروج آن‌ها موجب ایجاد هرج و مرج در گیلان می‌شد، فرمانده نیروهای روسی باراتوف برای این که نیروهایش مورد هجوم جنگلی‌ها قرار نگیرند، قرارداد منع تعرض به «هیأت اتحاد اسلام» منعقد کرد؛ این قرارداد نشان‌دهنده‌ی پذیرش قدرت جنگلی‌ها از سوی روس‌ها بود، به طوری که روس‌ها، جنگلی‌ها را به عنوان یک قدرت سیاسی و نظامی پذیرفته بودند. (به مقالات و یا کتاب‌های خودتان رفرنس بدهید)

خروج نیروهای روسی از گیلان، موجب ترس و واهمه انگلیسی‌ها شد، در نتیجه انگلیسی‌ها

تلاش نمودند با ارسال مأمورانی نظیر تدین، میرزا و سران جنگل را به وثوق الدوله و انگلستان متمایل نمایند، اما عدم موفقیت انگلیسی‌ها موجب شد تا تیمورتاش (سردار معظم خراسانی) که فرد مصممی برای سرکوب جنبش جنگل بود، به گیلان اعزام شود. در دوره او جنایت‌های زیادی توسط او در گیلان علیه جنبش و مردم گیلان صورت پذیرفت. تیمورتاش با استفاده از حربه‌های سیاسی و نیرنگ توانست حاج احمد کسمایی و دکتر حشمت را از کنار میرزا جدا نماید و با این اقدام، ضربه‌ای جبران ناپذیر بر میرزا و جنبش وارد کند. این اقدام تیمورتاش آغاز فروپاشی جنبش جنگل بود. البته جدایی کسمایی و حشمت جنگلی ریشه در اختلافات درونی این جنبش داشت. تیمورتاش پس از این اقدام و همچنین با توجه به فعالیت شدید بلشویک‌ها در گیلان، تلاش نمود با عناوین مختلف، جنبش جنگل را وابسته به جریان بلشویکی نشان دهد و از سویی بر ترس مردم از تداوم جنبش جنگل و افزایش ناامنی در گیلان دامن زند.

همزمان با این اقدامات تیمورتاش و فروپاشی مقدماتی جنبش جنگل، بلشویک‌ها در تعقیب روس‌های سفید در اردیبهشت ۱۲۹۹ خ. وارد انزلی شدند و پذیرایی برخی از فرصت‌طلبان نظیر احسان‌الله‌خان، موجب رونق کار آن‌ها در انزلی گشت. بدین ترتیب شاخه‌ای از جنبش جنگل توسط احسان‌الله‌خان و خالوقربان، جمهوری جنگل را اعلان نمودند.

میرزا برای نشان دادن قهر خود در تیر ماه همان سال به جنگل‌های فومن رفت، اما سرانجام اتحادی مصلحتی بین سران بلشویکی با میرزا برقرار شد؛ زیرا آن‌ها به میرزا وعده دادند که به تبلیغات ضداسلامی و مردم‌اشتراکی نپردازند. اما ادامه تضادهای ایدئولوژیک بین میرزا و سران بلشویکی و همچنین حمایت‌هایی که نیروهای بلشویکی از آن‌ها کرده بودند، موجب شد تا طرفداران بلشویکی در نهم مرداد ۱۲۹۹ خ. کودتایی علیه میرزا و طرفدارانش به راه اندازند.

تسلط بلشویک‌ها بر رشت مدت زیادی طول دوام نیافت؛ زیرا انگلیسی‌ها که منافع خود را در خطر می‌دیدند، به سرعت به رشت نزدیک شدند و سران جمهوری جنگل به جهت این که توانایی مقابله در برابر نیروهای متحد قزاق انگلیسی را نداشتند، از رشت عقب‌نشینی نمودند (فخرایی، همان: ۲۳۹-۲۶۵).

عامل دیگری که موجب شد تا بلشویک‌ها - جمهوری جنگل - به سرعت موقعیت خود را از دست دهند، اقدامات فرهنگی آنان بود. مخالفت آنان با مراسم و عقاید مذهبی مردم، نقش زیادی در تداوم تنفر مردم از آنان داشت.

از این زمان به بعد، روس‌ها به این نتیجه رسیدند که باید قدرت میرزا و هیأت اتحاد اسلام را به رسمیت بشناسند؛ در نتیجه از اواخر سال ۱۲۹۹ خ. نیروهای خود را از گیلان و سپس انزلی خارج

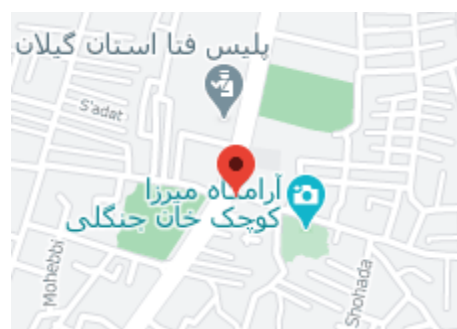
نمودند.

از این زمان به بعد، سیاست شوروی، حمایت از جنبش جنگل و مخالفت با قرارداد ۱۹۱۹ بود. در نتیجه سران افراطی جنبش خالوقربان، احسان‌الله خان با میرزا آشتی و تعهد نمودند که رفتار صادقانه‌ای داشته باشند، اما عدم نتیجه‌گیری جنبش جنگل و بلاتکلیفی در بین سران جنبش، نارضایتی مردم در طی هفت سال قیام، افزایش هرج و مرج و نارضایتی عمومی، خستگی نیروهای جنبش جنگل به ویژه نظامیان گمنام از یک سو و تفاهم پنهانی شوروی و انگلستان درباره سیاست‌های جهانی به ویژه ایران موجب قربانی شدن جنبش جنگل و میرزا شد. بلشویک‌ها با این تحلیل به این نتیجه رسیدند نهضت جنگل نمی‌تواند و یا این که قادر نیست جنبش منطقه‌ای خود را تبدیل به جریان ملی و فراگیر نماید؛ زیرا اساساً این جنبش تلفیقی از افکار متعارض بود. در نتیجه ملاقاتی که بین نماینده میرزا با روتشتین، سفیر روسیه در مهر ۱۳۰۰ خ. در تهران صورت گرفت، روتشتین به میرزا پیام فرستاد که بدون هیچ قید و شرط تسلیم دولت مرکزی شود. در پی این تصمیم شوروی و آگاهی دولت و وزیر جنگ از عدم حمایت شوروی از جنبش جنگل در اول آبان ۱۳۰۰ خ. اتمام حجتی برای مردم گیلان و جنگلی‌ها صادر شد که طی آن اعلام گردید که جنگلی‌ها باید اسلحه خود را تحویل داده، تسلیم دولت مرکزی شوند. از سوی دیگر، رضاخان اعلامیه‌ای جهت حمایت از خوانین و ملاکین صادر نمود. هدف رضاخان از این دو اعلامیه مکمل، در تنگنا قرار دادن جنبش جنگل و شخص میرزا کوچک خان بود. بنابراین میرزا با توجه به این که شرایط را برای خود و طرفدارانش تیره و تار می‌دید، از همگی درخواست نمود در صورت عدم تمایل، جان به در برند و خود نیز با تعداد کمی برای یافتن پایگاهی جدید به سوی خلخال رفت که در گردنه گیلوان در یازده آذر ۱۳۰۰ خ.، دچار سرمازدگی شد و در نهایت کشته شد.

معرفی مرکز اسناد و موزه جنبش جنگل دانشگاه گیلان

موزه‌های تاریخی، دانش تاریخ و پیوند میان این دانش با زمان حال و آینده را در برمی‌گیرد. برخی از موزه‌های تاریخی؛ دوره زمانی، ملتی خاص و یا موضوعی اختصاصی را به عنوان محور خود برگزیده‌اند. (زاهدی؛ حاجیها؛ خیامباشی، ۱۳۸۷: ۲۶). موزه و مرکز اسناد جنگل با هدف نمایه‌سازی مبارزات مردم گیلان علیه استعمارگران خارجی و حاکمان داخلی اسناد مربوط به سال‌های ۱۲۹۴-۱۳۰۰ خ گردآوری کرده است. موزه و مرکز اسناد جنبش جنگل از نظر مکانی در پژوهشکده گیلان شناسی

دانشگاه گیلان هم‌جوار با آرامگاه میرزا کوچک جنگلی واقع شده است.^۱ موزه و مرکز اسناد و آرشیو جنگل یکی از موزه‌های تخصصی در حوزه جنبش‌های معاصر است که تلاش داشته تا بخشی از دستاوردهای فکری، سیاسی و فرهنگی این بخش از تاریخ معاصر ایران و گیلان را گردآوری نماید. موزه با حمایت سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان گیلان و به همت دکتر عباس پناهی استاد تاریخ دانشگاه گیلان تاسیس و مدیریت می‌شود. این موزه با هدف نزدیک نمودن دانشگاه و مردم به دستاوردهای فکری و تاریخی تشکیل شده است. با توجه به قرارگرفتن آن در نزدیکی مقبره میرزا کوچک جنگلی و مجموعه تاریخی سلیمانداراب که مدفن مفاخر تاریخ معاصر است این مجموعه علاوه بر کارکردهایی که سایر موزه‌ها و مراکز اسنادی دارند، می‌تواند نقش آموزشی و پژوهشی برای تمامی گروه‌های اجتماعی جامعه داشته باشد.

محوطه تاریخی سلیمانداراب و مقبره کوچک جنگلی

سلیمانداراب محله‌ای در جوار رشت تاریخی بوده است که اکنون از محله‌های رشت محسوب می‌شود. رابینو سلیمانداراب را دهکده‌ای کنار جاده فلکده در ۸۰۰ متری جنوب رشت معرفی کرده است. (رابینو، ۱۳۹۰: ۲۸۸) در سال ۱۳۳۰ ه.ق به دستور خسروخان گرجی حاکم گیلان هم‌زمان با مرمت بازارها و راه‌های رشت، پل‌های سلیمانداراب و چمارسرا نیز ساخته شد. (یوسفدهی، ۱۳۸۲: ۱۲۶-۱۲۸) و مسیر دسترسی به این محله سهولت یافت. زکی خان ضیاءالملک در سال ۱۲۹۴ ه.ق به نیابت

^۱. رشت، میدان رازی، بلوار شیون فومنی، سلیمانداراب، پژوهشکده گیلان شناسی دانشگاه گیلان، طبقه همکف.

از محمدرحیم خان علاء الدوله حکمران گیلان شد از جمله کارهای او احداث جاده رشت به سلیمانداراب به طول دو کیلومتر بود. (نیکویه، ۱۳۸۷: ۲۱) وجه تسمیه نامگذاری این محله وجود مقبره پیر سلیمان در گورستان تاریخی است. رابینو در سفرنامه اش از دو کتیبه یاد می کند که یکی از آن ها مربوط به صندوق مقبره پیر سلیمان در سلیمانداراب رشت است که به زبان عربی زیارت نامه و شرح احوال سلیمان نگارش شده بود. (رابینو، همان: ۸۳) مقبره شیخ سلیمان بن حمزه دارابی محلی است که مورد احترام و تقدس برای اهالی رشت محسوب می شد. «در صندوقی که روی مقبره است تاریخ ۹۵۲ هجری / ۱۵۴۷ م. دیده می شود و نشان می دهد که آن را به فرمان سرفراز سلطان ساخته اند.» (رابینو، همان: ۲۸۹)

پس از به شهادت رسیدن میرزا کوچک جسد او به دست سالار شجاع، برادر سردار مقتدر افتاد و سرش برای سردار سپه فرستاده شد. سر میرزا در گورستان حسن آباد تهران دفن شد. در سال ۱۳۲۱ کربلایی کاس آقا (حسام خیاط) و چند تن از دوستان میرزا سر او را از تهران و جسد او را از گیلوان به بقعه سلیمانداراب رشت منتقل و در آنجا تدفین کردند. از این رو گورستان سلیمانداراب به پایگاه مقدسی برای مبارزان انقلابی گیلان مبدل شد. بر اساس اسناد هر ساله در روز ۱۱ آذر دوست داران میرزا کوچک بر سر مزارش گرد هم می آمدند و در مسیر آزادی تجدید میثاق می کردند. در مجموعه اسناد جنگل گزارشات بسیاری مبنی بر حضور سید عبدالوهاب مدنی، اسماعیل جنگلی و دیگر یاران میرزا در ساواک ثبت شده است. (اسناد نهضت جنگل، پژوهشکده گیلان شناسی دانشگاه گیلان)

در سال های ۱۳۷۱ تا ۱۳۷۶ اجرای طرح سازه معماری آرامگاه کوچک جنگلی توسط اداره میراث فرهنگی استان گیلان اجرا شد. در ابتدای این طرح دیوار محوطه شمالی گورستان سلیمانداراب که به سمت خیابان است احداث شد. سپس روبروی محل تدفین میرزا سردر ورودی گورستان طراحی و ساخته شد. هم زمان در این پروژه عمرانی مقبره میرزا کوچک خان نیز ساخته شد. آرامگاه میرزا کوچک یک هشت ضلعی منظم هندسی است. این محوطه تاریخی دارای زیربنایی به مساحت صد و یازده متر مربع است و بنای مقبره به مساحت ۴۰ مترمربع به ارتفاع ۹ متر است که از چهار جهت اصلی، راه پله هایی به منظور دسترسی به محوطه مزار تعبیه شده است. بنا با نمای آجری، چوب و کاشی و سفال نمادی از معماری بومی گیلان به شیوه کلاه فرنگی است. تعداد هشت طاق نمای پنج کمانه که دیوار چینی داخل آن بصورت مشبک آجرکاری شده است و نه روزنه چلیپایی در هشت ضلع فوقانی و

هشت طاق جناقی با قوس ۴۵ درجه شیدری در هشت ضلع پایین بنا احداث شده است. کف بنا با آجر فرش شده است. سردیس یادبود میرزا کوچک در ضلع جنوبی مقبره نصب شده است. بر روی سنگ مرمر مزار میرزا کوچک خان علاوه بر نام او و عنوان سردار جنگل این جمله درج شده است: «به ندای اسلام به پاخاست و انعکاس صدای مظلومانه مستضعفان ایران را در طنین غرش کلوله ها به گوش جهانیان رسانید ولادت: ۱۲۵۷ شهادت: ۱۳۰۰» (مشاهده میدانی)

محوطه گورستان تاریخی سلیمانداراب در سده اخیر علاوه بر میرزا کوچک خان جنگلی، مدفن شعبان خان جنگلی، میرزا حسین خان کسمایی، ابراهیم فخرایی، اسماعیل جنگلی، شیون فومنی، جهانگیر سرتیپ پور، دکتر محمود بهزاد، نصرت رحمانی و برخی دیگر از مشاهیر و مفاخر گیلان است.

تاثیر موزه جنبش جنگل بر آگاهی تاریخی و هویت بومی

با وجود اینکه تا کنون آثار بسیاری درباره جنبش جنگل نگارش شده است. منبع نگارش این کتابها اغلب بر مبنای تاریخ شفاهی و مطالعه‌ی کتابخانه‌ای مبتنی بر تاریخ است. در حالی که اسناد بیشماری از جنبش جنگل و تاریخ سیاسی، اجتماعی و فکری گیلان در این دوره (۱۲۹۳-۱۳۰۰/۱۹۱۴-۱۹۲۰ م.) در خارج از مرزهای ایران نگهداری می‌شود و حتی بخشی از این اسناد در مراکز آرشیوی داخلی بوده است. لذا برای ایجاد مجموعه‌ای اسنادی جهت نگهداری و حفظ دست‌آوردهای فرهنگی مردم گیلان که نقشی تاریخ‌ساز در دوره معاصر ایران برعهده داشته‌اند، مجموعه‌های یاد شده در پژوهشکده گیلان شناسی دانشگاه گیلان گردآوری و ساماندهی شد. مجموعه اسناد جنبش جنگل در گیلان که در حقیقت با هویت فرهنگی و اجتماعی مردم این سامان عجین شده است. به عنوان منابعی ارزشمند می‌تواند مورد کاربرد پژوهشگران قرار گیرد و تحولی عظیم در مطالعه این رخداد بزرگ و سرنوشت ساز تاریخ معاصر ایران در اختیارمان قرار دهد. مجموعه حاضر با تلاش مجری طرح از آرشیوی‌های مطرح داخلی و خارجی تهیه و گزیده اسناد به صورت مجوعه حاضر و فایل نهایی آن در موزه و مرکز اسناد جنبش جنگل در پژوهشکده گیلان شناسی نگهداری شده است. (پناهی و همکاران، ۱۳۹۷: ۵) اسناد این مجموعه از مرکز اسناد دیپلماسی امور خارجه، سازمان اسناد ملی، آرشیو مجلس شورای اسلامی، مرکز اسناد انقلاب اسلامی و مراکز اسنادی خارجی در حوزه قفقاز مانند موزه ماتناداران ارمنستان، مرکز اسناد و موزه سنپترزبورگ و اسناد جنبش جنگل در کشورهای اروپایی جمع‌آوری شده است. مهمترین هدف کارگروه پژوهشی موزه و آرشیو اسناد جنبش جنگل

بازبینی حافظه تاریخی گیلان- رشت- و تعامل فرهنگی برای حضور و مشارکت عموم مردم با مرکز پژوهشی جنگل بوده است. بنابراین در کارگاه‌ها و بزرگداشت‌های بسیاری در رابطه با این واقعه در این مرکز برگزار شده است که برای حضور عموم آزاد بود. از این رو همایش ملی نقش جنبش جنگل در تحولات فکری و اجتماعی تاریخ معاصر ایران در سال ۱۳۹۶ در دانشگاه گیلان برگزار شد. در این همایش بیش از یکصد مقاله در محورهای بررسی تاریخی جنبش جنگل، بازنگری تاریخی جنبش جنگل، بازبینی تاریخی جنبش جنگل(ریشه‌ها، تحولات، فراز و فرود)، جایگاه جنبش جنگل در تاریخ معاصر ایران، مطالعه اسنادی جنبش جنگل، روش‌شناسی در آثار جنبش جنگل، جنبش جنگل و دولت مرکزی، جنبش جنگل و طبقات اجتماعی، جنبش جنگل و مشروطیت، جنبش جنگل و ایدئولوژی، جنبش جنگل و نظریه‌های جامعه‌شناسی به دبیرخانه همایش جنگل ارسال شد. گزیده‌ای از مقالات برتر این همایش منتشر شد.(گزارش دبیرخانه همایش ملی نقش جنبش جنگل در تحولات فکری و اجتماعی تاریخ معاصر ایران) همچنین کارگاه‌ها و نشست‌های علمی با موضوعات مطالعات جنگل در پژوهشکده گیلان‌شناسی برگزار شد. از جمله نشست‌های برگزار شده می‌توان به نقش و کارکرد مطبوعات و شخصیت‌های خارجی در فراز و فرودهای جنبش جنگل با سخنرانی مهندس روبرت واهانیان و دکتر عباس پناهی در سال ۱۳۹۷ اشاره کرد. همچنین نشست علمی نقش اسناد آرشیوی در بازنمایی نوین جنبش جنگل با سخنرانی دکتر عباس پناهی، دکتر قربانعلی کنارودی و دکتر علی امیری و مشارکت انجمن ایرانی تاریخ، سازمان اسناد و کتابخانه‌های ملی در دی ماه ۱۳۹۶ پژوهشکده گیلان‌شناسی برگزار شد.

**نقش اسناد آرشوی و بازنمایی آن
جنبش جنگل**

سخنرانان:

دکتر عباس پناهی (رئیس هیئت علمی و دانشیار پژوهش‌های اسناد و کتابخانه‌های ایران)
نخبره و تحلیل‌گر اسناد جنبش جنگل و پژوهش‌گر تاریخ و پژوهش‌گر تاریخ معاصر

دکتر قربانعلی کنارودی (موسس و مدیر اسناد و کتابخانه‌های ایران)
تجزیه و تحلیل اسناد شناسی جنبش جنگل

علی امین‌پوری (دانشیار اسناد و کتابخانه‌های ایران - اسناد)
طرح‌های موضوعی اسناد جنبش جنگل

همراه با نمایش اسناد آرشیوی

یکشنبه ۱۰ آذرماه ۱۳۹۷
ساعت ۱۱ الی ۱۳
پژوهشگاه گیان‌شناسی دانشگاه ایران
(تفاهین غیر همسایه انتظام، بلوار شیون لومنی، جنب موزه کوچک خان)

**نقش و کارکرد مطبوعات و شخصیت‌های خارجی در
فراز و فرود‌های جنبش جنگل**

سخنرانان:

مهندس رویرت واهانیان
معمار و گیان‌شناس

دکتر عباس پناهی
عضو هیئت علمی پژوهشگاه گیان‌شناسی

مکان:
پژوهشگاه گیان‌شناسی
دانشگاه ایران

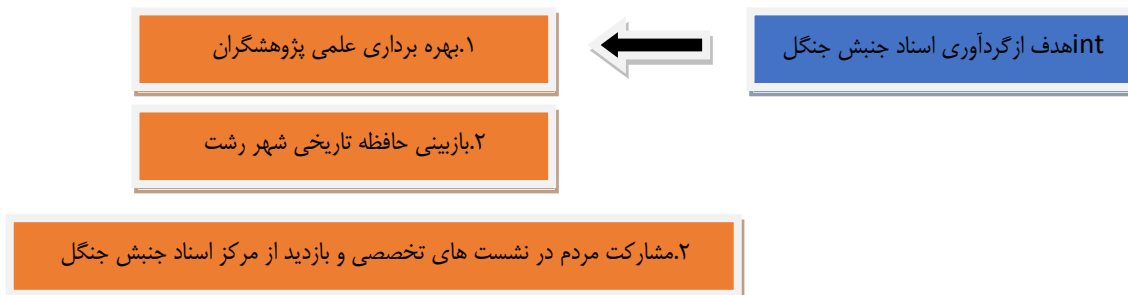
زمان:
۱۹ آذرماه ۱۳۹۷
ساعت ۱۱ الی ۱۳

**تقاطع غیر هم‌سطح انتظام
بلوار شیون لومنی
جنب مزار میرزا کوچک خان**

دستاورد دیگر مرکز اسناد جنبش جنگل دانشگاه گیلان، تالیف کتاب پژوهشی « مآخذشناسی تحلیلی و توصیفی نهضت جنگل » توسط عباس پناهی است. در کتاب حاضر مهمترین منابع مطالعات جنبش جنگل گردآوری و تهیه و تنظیم شده است. بیشتر عناوین مورد مطالعه در این کتاب در مرکز اسناد جنبش جنگل توسط عباس پناهی جمع‌آوری شده است.

نتیجه‌گیری

جنبش جنگل یکی از جنبش‌های تاثیر گذار در تاریخ معاصر ایران است. ابعاد گسترده این جنبش سبب شده است تا اسناد بسیاری از آن در مراکز دانشگاهی خارج و داخل کشور نگهداری شود. بنابراین در سال ۱۳۹۶ جمع‌آوری اسناد جهت تشکیل یک موزه و آرشیو اسنادی پژوهشی و دانشگاهی آغاز شد. اهداف این پروژه عبارت بودند از:

شکل‌گیری چنین موزه‌ای توسط دانشگاه گیلان در کنار مجموعه تاریخی سلیمان‌نادرپ رشت موجب پیوند دانشگاه با جامعه و ارتقای سطح فکری و اجتماعی منطقه‌ای که این موزه در آن ایجاد شده است، موجب گشت. انتظار می‌رود تا با پیوند آموزش و پرورش با دانشگاه و این موزه انگیزه‌های لازم جهت گسترش هویت بومی و شناخت مشاهیر ملی فراهم شود.

منابع

- پناهی، عباس و همکاران (۱۳۹۷)، «گزارش نهایی طرح مرکز اسناد جنبش جنگل»، سازمان مدیریت و برنامه ریزی استان گیلان.
- پناهی، عباس، (۱۳۹۶)، *مؤخذه‌شناسی تحلیلی جنبش جنگل*، رشت، انتشارات دانشگاه گیلان.
- جنگلی، اسماعیل، (۱۳۵۷)، *قیام جنگل*، به کوشش اسماعیل رائین، تهران، جاویدان.
- رایینو، هل (۱۳۹۱)، *ولایات دارالمرز ایران - گیلان*، رشت: طاعتی.
- زاهدی، محمد؛ حاجیه‌ها، بهاره؛ مریم خیامباشی (۱۳۸۷)، *موزه، موزه‌داری و موزه‌ها*، اصفهان: چهارباغ.
- صبوری دیلمی، محمد حسن، (۱۳۵۸)، *نگاهی از درون به انقلاب مسلحانه جنگل*، تهران، چاپ مظاهری.
- فخراپی، ابراهیم، (۱۳۶۸) *سردار جنگل*، تهران، جاویدان.
- نفیسی، نوشین دخت (۱۳۸۵)، *موزه‌داری*، تهران: سازمان مطالعه و تدوین سمت.
- نیکویه، محمود (۱۳۸۷)، *تاریخچه بلدیة رشت از مشروطه تا ۱۳۲۰*، رشت: ایلیا.
- یوسفدهی، هومن (۱۳۸۲)، *حکمرانان گیلان در عهد زندیه و قاجاریه*، رشت: ایلیا.
- گزارش دبیرخانه همایش ملی نقش جنبش جنگل در تحولات فکری و اجتماعی معاصر ایران (۱۳۹۷).